

ДО ПИТАННЯ ПРО СТАНОВЛЕННЯ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ ПРАВ ПІДОПІЧНИХ ВІД ЗЛОВЖИВАНЬ ОПІКУНСЬКИМИ ПРАВАМИ В УКРАЇНІ

Євтєєва Д. П.,

молодший науковий співробітник Науково-дослідного Інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України

1. Опіка та піклування існують з давніх часів, адже негативні явища, що зумовили появу цього інституту (сирітство, удівство, хвороби, людські вади на кшталт марнотратства), завжди невід'ємно супроводжували існування будь-якого суспільства. Дослідники відмічають, що опіка спочатку виникла не стільки з моральних уявлень турботи про сироту, скільки заради дотримання інтересів його родичів, які претендували на майно у випадку смерті дитини. Разом із тим зловживання опікунів наданими їм майновими повноваженнями законодавець протягом історії також не залишав поза увагою та встановлював певні заходи реагування щодо таких дій. При цьому відповідальність опікунів та піклувальників не одразу була кримінальною, достатньо довгий період вона мала цивільно-правову природу.

2. Певні норми щодо відповідальності опікунів за зловживання ними своїми правами були передбачені ще в законах XII таблиць (середина V ст. до н.е.) у Таблиці V. Зокрема, відповідно до її п. 7, якщо опікуна було обвинувачено в отриманні прибутку з використання опікуваного ним майна, то він мав понести подвійні витрати.

Питання, пов'язані з опікою та з відповідальністю опікунів в руському законодавстві вперше були поставлені в Руській Правді. Так, відповідно до ст. 99 Просторової редакції (XII ст.) усі втрати майна підопічного, які сталися з вини опікуна, він мав компенсувати.

У Литовських Статутах XVI ст. (1529 року (так званому «Старому»), 1566 року («Волинському») та 1588 року («Новому»), містилися самостійні розділи, присвячені інституту опіки. Найбільшого розвитку та регламентації зазначені норми набули у Статуті 1588 року. У артикулі «Правила, якими опікуни мають керуватися, приймаючи опіку» § 4 розділу шостого «Про опіку» передбачалося, що, якщо опікун, управляючи майном, не повернув його підопічному в повному обсязі, то має відшкодувати всю шкоду та збитки, що ним були заподіяні.

У «Правах за якими судиться малоросійський народ» 1743 року (відмітимо, що хоча цей документ так і не набрав чинності, однак для того часу був достатньо досконалим) відповідно до п. 5 спеціального

артикулу 10 глави 11 опікун за порушення майнових прав підопічного ніс відповідальність за рахунок свого майна.

На західноукраїнських землях, які майже повністю на кінець XIX ст. входили до складу Австрії діяло Загальне цивільне укладення Австрійської імперії 1811 року. У ст. 228 глави IV «Про опіки та піклування» частини першої на опікуна або піклувальника покладалася обов'язок управляти майном зі всією увагою добросовісного й старанного хазяїна та нести відповідальність за свою вину.

У 1832 році вийшов Звід законів Російської Імперії, у частині першій тому X якого був установлений «Звід законів цивільних». Цікаво, що в Розділі III його книги першої зазначалося, що за виконання своїх повноважень опікун міг отримувати винагороду у розмірі 5 % від доходів малолітнього щорічно¹. У розділі також мали місце норми, що захищали права підопічного. Зокрема, у ст. 290 зазначалося, що опікуни і піклувальники у випадку недбальства або умислу в упущенні прав особи, ввіреної їх піклуванню, відповідають власним майном по мірі спричинених або таких, що могли бути спричинені, збитків для малолітнього. За ст. 292 якщо опікун або піклувальник, використавши капітали або майно, ввірені його піклуванню, у своїх справах, стали б неспроможними, то майно малолітнього зберігалася за малолітнім повністю й з належними відсотками по день відкриття неспроможності. Неспроможний же боржник за самовільне застосування тих капіталів і майна зазнавав законних стягнень.

Таким чином, до середини XIX ст. законодавець з осудом ставився до майнових зловживань опікунів та піклувальників і намагався їм запобігти. Разом із тим суспільно небезпечними він такі дії не вважав, а розглядав їх як цивільні правопорушення і використовував відповідні заходи боротьби з ними. У середині XIX ст. законодавець відніс це діяння до кримінально каранних. Убачається, що цьому могли сприяти, зокрема, зміна погляду на характер зазначеного діяння, недостатність заходів цивільно-правового характеру для протидії такому негативному явищу, поширеність майнових зловживань опікунів та піклувальників.

3. Уперше у вітчизняному законодавстві зловживання опікунськими правами були визнані злочином в Укладенні про покарання кримінальні і виправні 1845 року, введені в дію 1 травня 1846 року. У Розділі XI «Про злочини проти прав сімейних» у четвертій главі «Про зловживання владою опікунів та піклувальників» мала місце спеціальна норма, передбачена ст. 2091. У ній була

¹ Відмітимо, що така норма мала місце й в Указі Катерини II «Установа для управління губерній» від 7 листопада 1775 року у ст. 222 Глави XVI та ст. 305 Глави XXI.

встановлена кримінальна відповідальність опікунів та піклувальників за підроблення та обмани на шкоду осіб, ввірених їх опіці або піклуванню, а рівно й за привласнення та розтрату майна цих осіб. Примітно, що безпосередньої санкції в цій нормі не було. Натомість в ній наводилася вказівка, відповідно до якої винні підлягали вищій мірі покарань за ці злочини, що були визначені в розділі XII Укладення. Останній же було присвячено злочинам та проступкам проти власності приватних осіб.

Із цього можна зробити висновок, що стосовно посягань опікунів та піклувальників на власність підопічних їм осіб законодавець встановив підвищений ступінь суспільної небезпечності порівняно з окремими злочинами проти власності, передбаченими у загальних нормах.

Відмітимо, що зазначений документ в редакції 1885 року з внесеними змінами був чинним на теренах Російської імперії до 1917 року, а на українських землях його норми застосовувалися навіть під час національно-визвольної боротьби 1917-1919 років.

Приймаючи Кримінальне укладення Російської імперії 1903 року, законодавець прагнув замінити Укладення 1845 року. Така заміна здійснювалася поетапно, і тому цей нормативно-правовий акт на території Російської імперії до 1917 року так і не набув чинності повною мірою.

Слід також зазначити, що у главі XIX Укладення «Про злочинні діяння проти прав сімейних», на відміну від Укладення 1845 року, не було норми, яка передбачала б кримінальну відповідальність за зловживання майновими опікунськими правами. Натомість у главі XXXI «Про неповідомлення про знахідку, привласнення чужого майна та зловживання довірою» у ст. 577 зазначалося, що зобов'язаний за довіреністю або за іншим законним повноваженням піклуватися про чуже майно або майновий інтерес, винний у використанні свого повноваження завідомо на шкоду ввіреному йому майну або майновому інтересу, якщо від цього зловживання настала шкода, карається ... (ч. 1). За ч. 2 якщо розмір заподіяної шкоди перевищує 500 рублів або якщо це зловживання вчинене опікуном на шкоду опікуваному, то винний карається... За ч. 3 цьому ж останньому покаранню підлягає опікун, винний у привласненні наявного в його опікунському віданні чужого рухомого майна.

У пояснювальній записці до Укладення його редакційна комісія зазначила про таке: опіка є найбільш типовою формою відносин, що замінюють господарські та зобов'язують особу, яка взяла її на себе, до загальноприйнятої з боку хорошого хазяїна дбайливості до інтересів чужого майна. Недотримання цього й тим більше умисне заподіяння шкоди взятому під опіку майну є порушенням обов'язку, зловживання наданою винному довірою; його тяжкість посилюється безпомічним в

більшості випадків становищем осіб, яких опікун замінює, діючи як їх повірений.

Таким чином, законодавець перемістив зловживання опікунськими правами до групи злочинів проти власності.

4. На початку становлення радянської влади у першому Кримінальному кодексі (далі – КК) УСРР 1922 року спеціальної норми, яка передбачала б настання кримінальної відповідальності за майнові зловживання опікунськими правами, не було. У КК УСРР 1927 року на момент його прийняття подібна норма також була відсутньою. Особи, винні у таких зловживаннях, могли нести відповідальність за зазначене діяння згідно з нормами про майнові злочини (так, привласнення або розтрата чужого майна, ввіреного для певної цілі, підпадало під ознаки злочинів, передбачених ст. 185 КК 1922 року та ст. 177 КК 1927 року). Але згодом постановою РНК та ЦК ВКП(б) СРСР від 31 травня 1935 р. «Про ліквідацію дитячої безпритульності й бездоглядності» у п. 12 було ухвалено встановити кримінальну відповідальність опікунів, що використовують опіку в корисливих цілях (зайняття жилої площі, використання майна, що залишилося після смерті батьків тощо) та залишають опікуваних дітей без нагляду та необхідної матеріальної допомоги. Внаслідок цього Кримінальний кодекс УСРР 1927 року в редакції від 4 серпня 1935 року було доповнено спеціальною нормою, розташованою в ст. 158¹, відповідно до ч. 1 якої каралися використання опіки з корисливою метою (зайняття жилої площі, використання майна, яке залишилось після смерті батьків, тощо) і залишення підопічних дітей без догляду та необхідної матеріальної допомоги. За ч. 2 цієї статті каралися ті самі дії, поєднані з допущенням або спонуканням опікунами дітей до бродяжництва.

У Кримінальному кодексі УСРР 1960 року у главі III Особливої частини «Злочини проти життя, здоров'я, волі і гідності особи» ст. 115 встановлювалася кримінальна відповідальність за «Зловживання опікунськими правами і залишення підопічних дітей без нагляду і допомоги». Норма, передбачена в цій статті, була сформульована таким чином: «Використання опіки з корисливою метою на шкоду підопічному (заняття жилої площі, використання майна, яке залишилося після смерті батьків, тощо) або залишення підопічних дітей без нагляду і необхідної матеріальної допомоги».

5. У незалежній Україні в КК 2001 року в розділі V Особливої частини КК «Злочини проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина» у ст. 167 було встановлено кримінальну відповідальність за зловживання опікунськими правами, а саме за «використання опіки з корисливою метою на шкоду підопічному (зайняття житлової площі, використання майна тощо)».

Отже, у новому КК порівняно з попереднім диспозицію розглядуваного злочину було звужено: з двох самостійних складів, розташованих в нормі, передбаченій ст. 115 КК УРСР, до норми, передбаченої в КК України 2001 року, законодавцем було «переміщено» один склад, присвячений зловживанню опікунськими правами.

Таким чином, як гарантія захисту майнових прав підопічних юридична відповідальність за зловживання опікунів на нормативному рівні існувала протягом багатьох століть. Із аналізу історичних документів випливає, що законодавець, довгий час відносячи майнові зловживання опікунів і піклувальників до числа цивільних правопорушень, у середині XIX ст. визнав високий ступінь їхньої суспільної небезпечності і встановив щодо них кримінальну відповідальність.

Відповідно до деяких нормативних актів опікун при успішному управлінні майном підопічного мав право на отримання винагороди за свою діяльність із його доходів. Убачається, що такі положення можна розглядати як стимул до чесного виконання повноважень опікунами, і, отже, як певну превенцію від злочинних дій.

Науковий керівник – доктор юридичних наук, професор, академік Національної академії правових наук України Вячеслав Іванович Борисов